

LIBRIS

We know
books

J.R.R.

TOLKIEN

DESPRE
BASME

ON FAIRY-STORIES

Ediție extinsă, cu note și comentarii

Editori:

Verlyn Flieger & Douglas A. Anderson

Cuprins

Introducere	5
PARTEA ÎNTÂI: Eseul	21
<i>Despre Basme</i>	23
Comentariul editorilor	95
Istoria eseului <i>Despre basme</i>	138
PARTEA A DOUA: Comunicări contemporane despre prelegerea din 1939	179
Articolele jurnalistice din 1939	181
PARTEA A TREIA: Manuscrisele	191
Manuscrisul A	193
Comentariu la manuscrisul A	218
Manuscrisul B	231
Comentariu la Manuscrisul B	333
Bibliografie	337
Index	347
Mulțumiri	357

Introducere

J.R.R. Tolkien și-a petrecut mare parte din lungă și productivă viață scriind despre basme, începând cu poemul *Wood-sunshine/„Codrul scaldat în lumina soarelui“*, până la nuvela *Smith of Wootton Major/Smith din Wootton Major* din 1964-5 și la lucrările sale mai substanțiale scrise între acestea – *Silmarillion*, *The Hobbit/Hobbitul* și *The Lord of the Rings/Stăpânul inelelor*. Aproape exact la mijlocul acestei desfășurări temporale, în 1939, el și-a desăvârșit subiectul. *Despre basme* este studiul definitoriu al lui Tolkien în materie și punctul central al gândirii sale despre acest gen, constituind, totodată, o bază teoretică pentru scrierile sale de ficțiune.

Imediat după eseul despre „*Beowulf. The Monsters and the Critics*“, *Despre basme* este lucrarea sa critică cea mai reeditată și, la fel ca eseul *Beowulf*, e un reper în domeniu. Nu numai că e o discuție definitorie asupra basmelor și a înrudirii lor cu mitul și cu fantezia, ci și analiza cea mai explicită a propriei sale arte. În plus, reprezintă balamaua și pivotul ce unesc două dintre cele mai populare și influente cărți ale sale, *Hobbitul* și *Stăpânul inelelor*. Nu doar în contextul propriei ficțiuni, ci și în acela mai larg al fascinației sale și al secolului în care a trăit, față de mit și de fantezie, precum și față de rolul lor în a găsi o noimă, acesta este cel mai important comentariu critic al lui Tolkien. Este șablonul pe care și-a modelat ideea de sub-creație și manifestul prin care și-a declarat conceptul propriu despre ce este fantezia și despre cum s-ar cuveni să funcționeze ea.

Raționamentul biografului lui Tolkien, Humphrey Carpenter, cum că *Despre basme* scoate în evidență „prea multe (idei) pentru o argumentație inatacabilă“ (Carpenter, 191) e oarecum eronat, deoarece Tolkien nu aduce un singur argument și nici nu încearcă să demonstreze o anumită teză. Ci, mai degrabă, oferă o privire de ansamblu și, în vreme ce face, într-adevăr, multe remarci majore și minore pe parcurs, acestea sunt puse toate în serviciul declarației sale mai cuprinzătoare cum că basmul este un gen literar legitim, ce nu se limitează la studiul scolastic, ci e destinat să-i bucure, la lectură, deopotrivă pe adulți și pe copii.

Oricum, opinia respectată a discipolului eminent al lui Tolkien, Tom Shippey, cum că eseului îi lipsește „un sâmbure filologic, un miez“ (Shippey, 45) nu poate fi, în totalitate, trecută cu vederea, deoarece trebuie să recunoaștem că, în vreme ce *Despre basme* abundă în informație și în erudiție, azvârle o plasă atât de întinsă, încât pare, la prima vedere, că-i lipsește un miez filologic sau de altă natură. Cu siguranță, e filologie, dar nu neapărat în esență, iar ceea ce spune el acolo e, cu precădere, în serviciul unei viziuni mai largi. Și, deși există o cărare decelabilă printre ceea ce pare, uneori, o încrengătură impenetrabilă de nume și de teorii, cititorul la prima lectură poate avea nevoie să se sprijine de o balustradă. Din fericire, Tolkien oferă tocmai această balustradă – una pe care, dacă o apuci în credință, se va dovedi un ghid de nădejde. Prima pagină ridică trei întrebări: Ce sunt basmele? Care este originea lor? Care le e rostul? Eseul dezvăluie răspunsurile lui Tolkien la aceste întrebări și, dacă suntem fideli ghidului său în trei părți, vom rămâne destul de aproape de această cărare.

ESEUL

Primul subtitlu, „Basmul“, adresează întrebarea inițială a lui Tolkien – ce sunt basmele. După o scurtă privire asupra folosirii curente a termenului și considerații despre cuvântul *fairy* (precum

și ce e în neregulă cu amândouă) (n.tr. – În engleză, *fairy-story*; pe parcursul întregii lucrări, am folosit termenul „basm, basme“, dar cititorul va trebui să țină cont de diferența dintre termenul englezesc și cel românesc; de asemenea, după cum va explica și autorul, termenul *fairy* are un sens mai larg decât românescul *zână*), el atrage atenția asupra evidenței cum că poveștile cu zâne nu sunt despre zâne, ci despre ființe umane în Faerie, „tărâmul sau starea în care își desfășoară existența zânele“. În continuare, definește genul, citând tipuri de povestiri care nu sunt cu zâne – poveștile călătorilor, viziuni onirice, fabule –, descalficându-le una câte una.

Următoarea secțiune, „Origini“, aruncă o privire istorică asupra locului din care s-ar putea trage basmele, în contextul chiar al acestei întrebări, prin disciplinele adiacente ale filologiei și mitologiei comparate. Descoperind universalitatea temelor folclorice și ale basmului din literatura întregii lumi – și anume că împărtășesc aceleași câteva intrigi, tipuri caracteriale și motive –, învățații filologiei și mitologiei comparate din secolul al nouăsprezecelea și-au pus întrebări asupra mecanismelor acestei situații. Să fi fost *invenție independentă* (un povestitor original) sau *răspândire* (pe care Tolkien o numește „împrumut în spațiu“) sau *moștenire* (ceea ce el numește „împrumut în timp“)? Declarând că lucrul acesta nu poate fi niciodată determinat în mod satisfăcător, conchide că nu contează, odată ce totul se va întoarce la un inventator undeva, cândva, și că important e efectul pe care îl au povestirile *acum* asupra celor care le citesc. Totuși, faptul că investigațiile inițiale au fost făcute de filologi angajați în studiul istoric al cuvintelor îl conduce pe Tolkien spre o observare a puterii limbajului, și, de aici, spre operațiunile integrate ale limbajului uman, ale percepției și imaginației. Iată cum, prin recombinație, cuvintele disparate „dau naștere unei noi forme“. Abilitatea umanității de a crea o lume imaginară din cuvinte este tema ce răzbate din restul eseului.

Aici își face Tolkien intrarea în punctul final profund al dezbaterii ce se dezlanțuia printre părinții fondatori ai mișcării folcloriste

din secolul nouăsprezece și de la începutul secolului douăzeci. O face în lumina cercetării critice atente atât a teoriei „solare“ propuse de Max Müller, precum și a celei „antropologice“ propuse de adversarul acestuia, Andrew Lang. Cum niciuna dintre teorii nu i s-a părut demnă de luat în seamă pentru existența miturilor, Tolkien introduce propriul lui termen – *sub-creație* – referitor la interacțiunea creatoare a imaginației și a limbajului uman care, în opinia lui, dă naștere mitului. Oricare ar fi sau le-ar fi fost inspirația – fenomenele cerești, totemismul sau istoria ticluită în legendă –, miturile iau formă pentru că ființele umane găsesc cuvinte să-și prezinte și să-și păstreze experiențele cu sfințenie. Lucrul acesta îl conduce pe Tolkien spre două metafore cum nu se poate mai ilustrative – Cazanul Poveștii, unde clocotesc la nesfârșit ingredientele istoriei și ale legendei (pe focul imaginației umane) și din care e servită Supa ca poveste spusă. Exemplele se înșiruiesc de la zeul scandinav Thorr la mama lui Carol cel Mare, la Regele Arthur, la Hrothgar din poemul *Beowulf*, ca „bucățele nou adăugate în zeama“ Supei.

Modalitatea lui Tolkien de a adresa următoarea întrebare – la ce sunt ele bune? – e mai complexă și mai dificil de descâlcit. Spre deosebire de procedeul din secțiunile anterioare, el nu dă, aici, un răspuns (rezonabil de) simplu, sub un titlu simplu, „Folos“, ci subdivide „Folosul“ în secțiuni mai mici, dar interconectate. Acestea sunt (1) „Copiii“: unde el ia în considerare, la modul critic, presupusul public; (2) „Fantezia“: în care pune în discuție tehnica; și (3) trei subdiviziuni ale acesteia din urmă, „Recuperare“, „Evadare“ și „Consolare“, unde analizează efectul basmelor asupra cititorului.

Începând cu „Copiii“, Tolkien confirmă, după care pune în discuție presupunerea că aceștia sunt publicul natural și adecvat al basmelor, și că au fost publicul original sau chiar ideal pentru asemenea povești. Colecțiile de basme, cu preeminență cele ale lui Andrew Lang, constituie derivatele principale ale studiului erudit al mitologiei comparate, cu toate că sunt făcute și prezentate drept cărți

pentru copii. Premisa, susține Tolkien, este „un accident al istoriei familiale“. Poveștile au fost surghiunite în camera copiilor, ca un mobilier perimat, dar încă utilizabil, lepădat de adulți, fiind demodat. Acest lucru nu înseamnă că micuții ar fi deosebit de pasionați de vechile povești, cu nimic mai mult decât ar fi înnebuniți după mobilierul vechi. Și, la fel ca mobilierul vetust surghiunit în camera copiilor, poveștile au fost, într-adevăr, tratate dur, deteriorate prin folosire neglijentă.

Presupunerea lui Andrew Lang cum că credulitatea copilăriei care face din cei mici (după părerea lui Lang) publicul natural al basmelor îl conduce pe Tolkien să ia în considerare acea „suprimare benevolă a neîncrederii“, pe care Samuel Taylor Coleridge o caracterizează ca fiind efectul ficțiunii asupra minții primitoare, dar pe care Tolkien o caracterizează mai degrabă ca suspendare involuntară a neîncrederii. „Ceea ce se întâmplă de fapt“, zice el, „este că ticlitorul de povești se dovedește un „sub-creator“ de succes. El construiește o Lume Secundară în care mintea ta poate intra.“ Credința într-o Lume Secundară nu e limitată la sau nici măcar tipică copiilor *per se*, ci e semnul distinctiv al unui anumit gust literar. Tolkien face o pledoarie cum că basmele nu sunt menite copiilor sau adulților ca public cititor preferat, ci ele trebuie privite ca demne de a fi citite de adulți, „ca ramură firească a literaturii“.

Următoarea secțiune, „Fantezia“, conține câteva dintre gândurile lui Tolkien considerate ca fiind cele mai profunde, în ceea ce privește atracția deosebită a basmelor și a felului în care se obține această atracție. Aici, discuția lui datorează ceva discursului lui Coleridge asupra Imaginației, din a sa *Biographia Literaria*. Tolkien folosește cuvântul *fantezie*, cu înțelesul său derivat de „irealitate“, ca să cuprindă atât lucrarea imaginației, cât și rezultatul acesteia, sub-creația, produsul unei Lumi Secundare. Concentrându-se asupra narațiunii ca vehiculul literar cel mai productiv pentru fantezie, el respinge drama ca impunând deja credința secundară prin pretenția

că actorii sunt personajele pe care le portretizează. A face un pas mai departe și a accepta că nu sunt doar personaje, ci unele fantastice – vrăjitoare, animale vorbitoare, arbori – e prea mult.

Secțiunea se termină cu apărarea lui Tolkien a fanteziei ca fiind o „activitate umană naturală“, ilustrată de un citat din poemul său *Mythopoeia*, în care el reconfigurează sub-creația ca fiind realizată nu prin cuvinte, ci prin lumină refractată prin mintea umană, lumină descompusă „în multe nuanțe și combinate la nesfârșit în forme vii ce trec de la o minte la alta“.

În „Recuperare, Evadare, Consolare“, eseuul trece la ceea ce Tolkien simte că e „rostul“ basmelor, importante beneficii pe care le aduc acestea inimii și sufletului cititorilor lor. „Recuperarea“ este, așadar, recuperarea sau regăsirea a ceva pierdut: în cazul acesta, o imagine nouă a ceva considerat de la sine înțeles. El îl prezintă ca pe spălătul ferestrelor, ca pe o înlăturare a mizeriei și a platitudinilor. Secțiunea despre „Evadare“ e la fel de firească și de directă, iar termenul este chiar ceea ce indică. Basmele oferă cititorilor evadarea dintr-o lume într-alta, un proces pe care Tolkien îl apără ca fiind legitim, împotriva criticii populare a „escapistului“ ca termen prin care se înțelege, în general, distracție ușoară sau neimportantă. Făcând deosebire între Evadarea Prizonierului și Fuga Dezertorului, Tolkien clarifică faptul că cel dintâi nu numai că e de înțeles, dar și vrednic de laudă, pe când al doilea e cum nu se poate de mai de neînțeles, în fața „Ororii morlockiene a fabricilor“. Evadarea finală satisface dorința cea mai veche și mai profundă a umanității – Evadarea din Moarte –, iar în basme, ea duce la Consolare, prin Sfârșitul Fericit.

În această secțiune a lansat Tolkien, cu precădere, apărarea sa loială a Sfârșitului Fericit, acest element de basm ce se presupune unanim că le deosebește de viața reală, dar al cărui sens, după cum bine știa, e necesar pentru sănătatea și bunăstarea spirituală a psihicului uman. Alături de Sfârșitul Fericit, el a calchiat cuvântul *eucatastrofă*, „catastrofa bună“, ca să descrie „întorsătura“ bruscă,

miraculoasă, de la mâhnire la bucurie, care, pe marginea tragediei, salvează povestea de la dezastru, denumit de el *discatastrofă*, și face posibilă Consolarea prin Sfârșitul Fericit.

Printr-o asociere Faëriană liberă, Consolarea îl conduce pe Tolkien spre Bucurie, iar Bucuria îl conduce spre *evangelium* și spre „Epilogul“ eseului, o viziune a eucatastrofei care nu are loc în lumea imaginară, ci în cea reală. Apelând la Evangheliile Noului Testament, povestea lui Iisus, basmul cel mai de succes, pentru că a fost acceptat ca adevărat, Tolkien nu lămurește Evangheliile, ci dezvăluie gravitatea subiacentă și adevărul esențial al basmelor. Mica *eucatastrofă* a poveștilor, cum ar fi *Albă-ca-Zăpada* și *Cenușăreasa*, în care o eroină pe moarte poate fi readusă la viață printr-un sărut, sau *The Black Bull of Norrway / Taurul negru din Norrway*, când cavalerul o trezește și se întoarce la fecioară, după sacrificiul și suferința ei nesfârșită, sunt prefigurări ale Marii Povești. „Prezența măreției extreme nu diminuează mărunțul“, zicea Tolkien. Dimpotrivă, îl sfințește.

Nu pare rezonabil să presupunem că atașând acest „Epilog“ la tot ceea ce s-a petrecut înainte de el, Tolkien a căutat să confere propria-i „întorsătură“ și să adauge propria-i Consolare și propriu-i Sfârșit Fericit eseului său *Despre basme*.

CONTEXTUL IMEDIAT

Despre basme își are sorgintea în Prelegerea despre Andrew Lang pe care a ținut-o Tolkien la Universitatea St. Andrews, în 8 martie 1939. Cerându-i-se să vorbească despre viața și opera lui Lang, Tolkien a ales basmele, subiect pentru care acesta a fost și este încă cel mai cunoscut marelui public. Putem specula că, atunci când Tolkien s-a oprit asupra subiectului, avusese deja în minte basmele, cu puțin peste un an înainte să-și publice propriul său basm, *Hobbitul*, atât de lăudat de critică și de public. În vreme ce *Hobbitul* poate fi privit ca prolog al prelegerii, la rândul ei, aceasta ar trebui considerată ca